

8 Objectief denken: Arendt en Rand

Inleiding

Aan de hand van de ervaringen in mijn wereld stel ik in dit project vragen in de omgangstaal. Wanneer ik vanuit mijn alledaagse ervaring door wil naar de (theoretische) vraag of we op een 'cultuurdrempel' botsen kom ik in een andere taalpraktijk terecht (want die term ontleen ik aan een filosoof). Cultuurdrempel weer als een van de begrippen aan de hand waarvan ik in staat zou moeten zijn om verder te denken over het gekozen onderwerp: (her)structurering van culturele ervaring. Hoe ik dat moet doen, is dan ook nog een vraag. Vanuit een systeem/omgeving benadering zoals die van Luhmann of juist vanuit een subject-object kader, waarin ik gezien de technologische ontwikkelingen (relationele technologie) en de zelfoverschatting van het subject (psychologisch mensbeeld), de kant van het object als startpunt zou kiezen. Welke uitgangspunten passen daar nog bij, als je niet van systeemtheorie en van tweede orde waarnemen uitgaat?

Reflectie op culturele ervaring is onmogelijk zonder onze leefwereld waarin we 'altijd al' handelen en gebeurtenissen ervaren, kortweg: bestaan. De leefwereld bevat alles waarover we kunnen spreken en denken: andere mensen en dieren, planten en bloemen, grond en stenen, wapens en geld, kerken en andere instituties – geloof, wetenschap en kunst -, maar ook de geluiden van burens of van vliegtuigen, de herinneringen, gedachten, de emoties als angst en vreugde en gevoelens als pijn en honger.

Daar heb je geen filosofie of wetenschap voor nodig. Leefwereld is wat nog niet is aangeraakt door theorie – je vindt er moleculen noch activeringspotentieel, massa noch energie, 'ik' noch 'Es', cultuur noch structuur.

Over leefwereld valt al het nodige te zeggen, zonder wetenschappelijke of filosofische taal. Maar de onderscheidingen die ik hanteer als handelend mens en als mij tot anderen verhoudende mens, zijn niet privé, maar worden met andere mensen gedeeld wanneer we samen handelen. Mensen bouwen gemeenschappelijke praktijken en daarmee, door traditie, *culturen*. Mensen vormen samen vooral *taal/gemeenschappen*, d.w.z. wij bedienen ons van een gedeelde taal, bijvoorbeeld vanuit het doel om handelingen te coördineren.

Achteraf fixeren we in onze talen de eerder al als handelend en ons tot elkaar verhoudende mensen gebruikte onderscheidingen in woorden en zinsbouw. Zo worden, op grond van overeenstemming over praktisch waardevolle onderscheidingscriteria de onderscheidingen die ik hanteer, voor anderen op dezelfde wijze herhaalbaar en daarmee transcenderen deze een individuele in een intersubjectieve of objectieve onderscheidingswerkelijkheid (Hartmann, 1997, 322, 323). Aan die uitgangspunten kun je nog van alles toevoegen. Dat we praktijken sterker maken door er kennis over te systematiseren in wetenschap bijvoorbeeld en die kennis te gebruiken. Dat er dagelijkse feiten zijn, net zoals er wetenschappelijke feiten zijn. En daar kan het denken zich allemaal mee bezig houden.

Twee tijdgenoten uit de 20^e eeuw, twee vrouwen, beiden juist in onze tijd actueel, hebben denken op een vergelijkbare manier ingezet bij het interpreteren van cultuur. Lezend in *Denken* van Arendt word ik optimistisch bij haar constatering bij niet-denken. Ze zegt dat niet-denkende mensen niet zozeer gewend raken aan de inhoud van regels maar aan het *bezit* ervan. Ze zouden radeloos worden als ze die regels zouden moeten onderzoeken. Wie die mensen op een gewillige manier wil laten blijven gehoorzamen, kan volstaan met het aanbieden van een nieuwe gedragscode. Want: 'Hoe sterker mensen zich aan de oude code vastklampen, hoe gretiger ze zich aan de nieuwe zullen aanpassen' (2012, 227). Zoals Eichmann, volgens Arendt (30), deed in de wisseling van nazi-regime naar procedures van Israëlische rechtbank en gevangenis. Zolang er maar routinematige procedures en gedragscodes waren. Ze voegt er iets belangrijks aan toe. Namelijk dat die andere niet-denkers

die naar het zich liet aanzien, ook de meest onbetrouwbare elementen van de oude orde waren, het minst meegaand zullen zijn.

Wie o wie zijn dat in de huidige crisistijd? Moeten die eerst gestimuleerd worden zich te vermeien in al dan niet gevaarlijke gedachten, in de zin die Arendt daaraan geeft? Moeten ze leren de geluidloze dialoog, die denken volgens Arendt is, met zichzelf te voeren? Naar huis gaan en de dingen onderzoeken, de 'kerel' daar tegen komen die ook Socrates opwachtte? De dualiteit van zichzelf met zichzelf leren aangaan, die het denken tot een echte activiteit maakt, waarin ik zowel diegene ben die vraagt als degene die antwoord? (236). Het stadium van slaapwandelaars (243) te verlaten en zijn eigen essentie als leven te ontwikkelen? Want denken is de ontstoffelijkte kwintessens van het in leven-zijn.

Ook in *Atlas Shrugged* van Rand wordt aan denken een bijzondere kwaliteit toegedicht. De weigering om te denken, de weigering om de rede als instrument en als inhoud te gebruiken, is voor Rand de oorsprong van het kwaad.

'There are no evil thoughts except one: the refusal to think', zegt Francisco tegen Dagny (387). 'When thinkers accept those who deny the existence of thinking () it is they who achieve the destruction of the mind' (680), zegt filosoof Akston in hetzelfde boek. Dan wordt de slavernij van het denken tot stand gebracht, wordt rationaliteit omgevormd tot formele dementia.

In de door Rand geschapen alternatieve wereld, Mulligan's Valley, verzamelen de denkers zich. De deur van de 'tempel van de nieuwe tijd', waarin de motor staat die de energieverzorging voor allen tegen de hoogste kwaliteit en de geringste kosten verzorgt, kan enkel worden geopend door in de juiste tonen de inscriptie boven de deur te lezen. Zo belangrijk is denkherkenning (en niet spraakherkenning, iriscopie of lichaamsherkenning).

Hoofdpersoon John Galt uit Rand's boek kan in termen van *All Things Shining* van Dreyfus en Dorrance Kelly worden bestempeld als een 'reconfigurator' en de anderen in Mulligan's Valley als 'articulators'. Het is jammer dat Dreyfus en Dorrance Kelly *Atlas Shrugged*, als boek over Galt, niet geanalyseerd hebben aan de hand van de drievoudige structuur van zulke werken (Dreyfus en Dorrance Kelly, 2011, 104, 105).

Arendt en Rand

Na het lezen van beider werk is de eerste vraag: hebben Arendt en Rand elkaars werk gekend? Dat zou zo maar kunnen.

Ze zijn leeftijdsgenoten en allebei naar de VS geëmigreerde intellectuelen. Arendt's *The Human Condition* verschijnt in 1958 en Rand's *Atlas Shrugged* in 1957. Beide auteurs worden behandeld in het recente boek *Vrouwelijke filosofen* (2012). Op internet heb ik gezocht of iemand al vergelijkend onderzoek naar beide auteurs verricht. De simpel gestelde vraag bracht me vervolgens langs allerlei materiaal (beeld en tekst). De informatie waarover ik nu beschik, leidt tot het volgende voorlopige inzicht.

Beide zijn in een ander genre (respectievelijk politieke theorie en literatuur met een politieke signatuur) met een dichtbij de leefwereld staande 'filosofie' bezig. Beide trachten te doorgronden waar het in het leven van mensen om te doen is, wat het doel ('purpose') van het leven is. Er midden in staand en omgeven door een altijd slechts deels doordringbare werkelijkheid (Gestalt). Beide snappen dat je daarbij niet om politiek heen kunt. Beide hechten aan de werking van denken. Rand geeft het denken als 'poiein' (maken) op grond van technische en wetenschappelijke kennis een politiek-ethische strekking. Arendt noemt dat het denken als dienstmaagd van de wetenschap (o.c., 33).

Hier scheiden zich de wegen van Rand en Arendt.

Arendt ontkoppelt wetenschappelijk denken om te kennen wat ik zelf maak, juist van het denken als innerlijk handelen ('de kerel in je zelf thuis opzoeken', je geweten). Hier ligt dus het grote verschil tussen beide denkers.

In de industriële maatschappij waarvan Rand in haar fictie de politieke en morele code uitvergroot, zowel in zijn verderfelijke als in zijn nastrevenswaardige vorm, leidt denken dankzij de toegepaste kennis tot vervaardiging van materieel superieure producten door mensen die een superieure vorm van mens-zijn hebben ontwikkeld.

Bij Arendt is het denken juist ontkoppeld van kennis om te maken, denken kan het onzichtbare in de innerlijke dialoog ter sprake brengen. Maar beiden bestrijden via het belang dat denken heeft, het kwaad dat voortkomt uit gedachteloosheid. Niet-denken is voor beide de grootste nalatigheid.

Hun sociale filosofie verschilt sterk. Maar er zijn wel parallellen in de afwijzing van alles wat totalitair wordt. Op het punt van de waarde van autonomie in de sociale dimensie komen ze overeen. Misschien geldt (daarom) voor beide wel de aan Arendt te ontleen ambigüiteit van 'toebehoren aan en je terugtrekken uit' voor het handelen in het publieke domein.

Atlas Shrugged laat op overdreven wijze zien wat er met het publieke domein gebeurt wanneer één van de zijden overwicht krijgt en het domein voor eigen belang gaat exploiteren. De 'looters' (plunderaars op de mystieke, altruïstische, collectivistische as) sluiten iedereen, tot en met de meest uitzonderlijke industriële genieën, in het publieke domein op. Je kunt er alléén maar toe behoren. Niemand kan zich er nog uit terug trekken om als individu, aan de door de staat opgelegde 'moraliteit van de dood' te ontsnappen.

Onder aanvoering van Galt doorbreken de goeden (op de rede, kapitalisme, individuele as) wel dat 'toebehoren tot' het publieke domein om zich volledig op zichzelf terug te trekken. Ze weigeren om hun geest nog langer te laten toebehoren aan wat de plunderaars van het publieke domein hebben gemaakt. Daarmee proberen ze slechts de neerwaartse spiraal te doorbreken waarin de maatschappij zich bevindt. Onder hun eigen voorwaarden scheppen ze in Mulligan's Valley wel een publiek domein waarin de cadans van 'toebehoren tot en terugtrekken uit' weer geldt. Daar is het publiek domein resultaat van de inzet en de wil van ieder individu om een productief leven te leiden en niet op de zak van een ander te leven.

Rand's fictie is dus niet tegen het publieke domein op zich gericht, maar tegen elke totalitaire (vanuit een verhuld eigenbelang) invulling ervan. Net als bij Arendt. Volg je Rand's en Galt's redenering dan is uiteraard nog wel het een en ander te zeggen over het publiek domein. Zeker als autonomie van ieder individu alleen maar het recht van de sterkste (meest wetende, best makende) inhoudt. Rand stelt het publieke domein gelijk aan door de staat gesanctioneerde kwaden, met quasi socialisme, en geeft lezers een afschrikwekkend beeld van de regisseurs in het publiek domein (o.c., 961):

'You propose to establish a social order based on the following tenets: that you're incompetent to run your own life, but competent to run the lives of others - that you're unfit to exist in freedom, but fit to become an omnipotent ruler -' etc.

Er is nog een andere interessante parallel.

Rand en Arendt draaien allebei Descartes' uitgangspunt (ik denk, dus ik besta) om: ik besta, dus ik denk (Arendt, 2012, 81; Rand, 1996, 969). Beide ruimen een volwaardige plaats in voor de lichamelijke kant van dat reeds in de wereld zijn en daardoor die wereld en zichzelf en het denken ook voort te brengen. Voor beide is de eindigheid van het menselijk leven en de noodzaak zich een leven te scheppen in de omringende wereld, het ontstekingsmechanisme van het denken. Bij de eros van het leven horen de eros van denken en van taal.

Bij beide proef ik iets van een romantische Prometheus. Ze moeten niks hebben van metafysica of mysticisme. Maar beide beschikken over een geweldig voorstellingsvermogen en liefde voor expressieve, rijke taal.

Hier verlaat ik de vergelijking tussen het werk van Rand en Arendt. Zoals gezegd komt Arendt in het volgende hoofdstuk nog ter sprake en Rand komt nog terug in het hoofdstuk 'Mooie zinnen verzameling uit literatuur'.

Over de eros van denken en taal

Laat ik nog iets zeggen over de eros van denken en taal.

Natuurlijk: die eros van taal en van denken is vele filosofen eigen. Ook Arendt: '() denken en ten volle leven zijn hetzelfde' (Arendt, 2012, 228). In het hoofdstuk dat ze aan Socrates wijdt, die ze de zuiverste denker van het avondland noemt die daarom ook niets heeft geschreven (223), stelt ze vast dat denken de eigenschap heeft te ontdooien wat de taal in gedachte-woorden bevroren heeft (224). De taal van het denken is helemaal metaforisch, hoewel voor het denken zelf ('waarin iets onzichtbaars in ons zich inlaat met de onzichtbaarheden van de wereld') geen metafoor bestaat. Hooguit die van het leven zelf (165, 166). Bij Arendt is dat eros van het stoffelijke en het mentale lichaam in één, met taal (ook) als middel tot ontdooiing van het gedachte dat is vastgezet én als expressie van de gedeelde verwarring.

Daarmee komen we meteen aan een eigenschap of kenmerk van taal die buiten het perspectief ligt van grammaticaal realisten. Omdat het volgens hen in de verkeerde zin tot filosofie leidt, tot je bezig houden met schijn vragen.

Nemen we Arendt daarentegen serieus dan beschikken we nu, op goede gronden lijkt me, over twee filosofisch heldere posities. Waarbij de eerste bovendien goede diensten kan bewijzen bij de tweede. De eerste is die van de antimetafysische grammaticaal realisten voor wie de betekenis van woorden in het gebruik ervan ligt. Ze beperken zich tot het maken van grammaticale analyses in plaats van historische interpretaties.

Met analyse van gebruikte taal en logisch beredeneerde weergave verkrijgen we geen kennis over de wereld, maar enkel over de concepten die we gebruiken in het nadenken over de aard van mens-zijn. Grammaticale analyses verlossen ons van raadsels die voortkomen uit gebrekkige reflectie en onjuist taalgebruik (in de filosofie).

De tweede is die van het antimetafysische ('ontmantelen', Arendt o.c., 266), anti historische ('pseudo-godheid van de moderne tijd', o.c., 272) bewaren van fragmenten, van denken dat zich inlaat met wat in elke ervaring onzichtbaar is (o.c., 268).

Dit denken voelt de drang om bij medemensen na te gaan of ze in staat zijn om de radeloosheid te delen (o.c., 221). Is dat Arendt's invulling van de poging om rede en existentie te verzoenen (zoals ook Jaspers tracht te doen)?

Ter aanmoediging van het volgende hoofdstuk, deze wijsheid van Schopenhauer:

"De pen is voor het denken wat de stok is voor het lopen; de lichtste gang is echter die zonder stok en het volmaaktste denken gaat zijn gang zonder pen.

Pas als men oud begint te worden bedient men zich graag van de stok én graag van de pen".
(Schopenhauer, *De wereld een hel*, 1981, 210 - PP II, § 276 vert. Heleen Pott)